

Uit "Kaas" **(Willem Elsschot, 1933)**

Inleiding

Buffon heeft gezegd dat de stijl de mensch zelf is. Bondiger en juister kan het niet. Maar een gevoelsmensch is weinig gebaat met dat slagwoord dat daar staat als een model, om vereeuwigd te worden door een steenkapper. Kan men echter wel met woorden eenig inzicht geven in wat stijl eigenlijk is?

Uit de hoogste stijlspanning wordt het tragische geboren. In 's menschen lotsbestemming zelf is alles tragisch. Denk aan de woorden van Job: 'Hier hebben de boozen het woelen gestaakt, hier vindt hij, wiens kracht uitgeput is, rust', en gij ziet aan uw voeten het wriemelende, parende, etende, biddende menschedom en daar naast een stortplaats voor hen wier laatste kramp tot stilte gekomen is. Stijl staat in nauw verband met de muziek, die gegroeid is uit de menselijke stem waarmede gejuicht en geklaagd werd vóór dat zwart op wit bestond. En het tragische is een kwestie van intensiteit, van maat en harmonie, van rustpunten, een afwisseling van gejubel met lento's en gongslagen, van eenvoud en oprechtheid met sardonisch grijnzen.

Hier hebt gij een zee en daarboven een lucht. Eerst is de blauwe hemel één reusachtige heerlijkheid. Wie vertrekt van een blauwe lucht moet er toe in staat zijn die lucht zóó blauw te scheppen als nooit eenige lucht in werkelijkheid geweest is. De toeschouwer moet dadelijk getroffen worden door het merkwaardige blauw van dat uitspansel, zonder dat hem gezegd wordt 'die lucht is zeer, zeer blauw'. Hij heeft immers zelf een ziel die hem dat zegt, want stijl is alleen bevattelijk voor die een ziel hebben.

Die lucht moet zoo lang blauw en ongerept blijven tot het blauwe volkomen in zijn ziel is ingedrongen. Echter niet *te* lang anders denkt hij 'ja, die lucht *is* blauw, daar gaat niets van af, ik weet het nu'. En hij keert uw lucht den rug toe om weg te zinken in overwegingen die op zijn persoonlijk peil staan. En is hij eenmaal uit je klauwen, dan krijg je hem geen tweede maal op de plaats van waaruit hij toekijken of toevoelen moet, ten minste niet met een tweede blauwe lucht. Hoe intenser het blauw hoe beter, want des te spoediger is hij er vol van. En begin je met een zwarte lucht, dan moet het zwart dadelijk over zijn heele huid afgeven.

Als nu de blauwe heerlijkheid lang genoeg heeft geduurd, dan komt een eerste wolkje waardoor hij merkt dat hij daar niet staat om tot aan 't eind van zijn dagen op die blauwe lucht te staren. En geleidelijk slinkt het blauw tot één chaos van wolkgevaarten.

Een gongslag kondigt de eerste wolk aan en een nieuwe slag telkens een stoet van nieuwe gevaarten.

De eerste gongslag speelt een leidende rol, zoals de eerste geboorte in een gezin. De anderen worden precies zoo geboren, maar men went aan alles, ook aan bevallen, en de verrassing wordt geleidelijk zwakker.

Die eerste gongslag moet kamen als alles rein en blauw, liefde en geluk is, als men zich aan alles verwacht behalve aan een gongslag. Hij moet waarschuwen, hij moet hinderen, maar niet doen schrikken. Iets als het 'broeder, gij moet sterven' van die monniken, op een zomerschen middag. Hij moet O zoo zacht gegeven worden. De man moet zich afvragen wat of dat was? Was dat óók gejubel, dan was het een rare manier van doen. Hij moet, na dien eersten gongslag, de blauwe lucht gaan wantrouwen als een die plotseling iets aan 't eten proeft of in 't vreedzame gras iets ziet bewegen bij volkomen windstilte. Hij moet zich afvragen of hij niets verdachts heeft gehoord en of dat ginder ver nu geen wolk is. 't Is wenschelijk dat hij even later tot de conclusie komt dat het geen gongslag was, maar iets dat haperde in de keel van die doende zijn te jubelen. Dat kan alleen worden bereikt als de eerste slag zacht gegeven wordt en niet te lang aanhoudt. Je zit 's avonds alleen in een verlaten huis te lezen. En opeens komt het je voor dat je wel iets gehoord zoudt kunnen hebben. Neen, de stilte houdt aan en je hart gaat weer zijn lusteloozen gang. Is die eerste gongslag te luid, dan kan niets meer komen dat nog indruk maakt. Hij denkt dan 'zoo, is het dáárom te doen? Vooruit dan maar.' En meteen stopt hij zijn ooren dicht. Of hij bevecht uw kermiskabaal met eigen wilskracht en houdt zijn ooren wijd open, wetend dat hij dadelijk niets meer hooren zal. Want een aanhoudend sterk geluid is gelijk aan volkomen stilte. En de man die zoo plotseling al die gongslagen geeft lijkt zelf wel bezeten.

Als nu die rare blauwe lucht nog even geduurd heeft, volgt een tweede slag. Die man van je *ziet* nu een wolk en denkt 'ik had dus goed gehoord. Dat was geen gejubel.' En om zeker te zijn, want dat blauw zit nog in zijn maag, zoekt hij den eersten gongslag op in wat reeds voorbij is. Als hij zich die moeite geeft vindt hij hem ook en denkt 'zie je wel, die was mij niet ontsnapt.' Hij is echter nog niet geheel zeker dat die eerste met voorbedachtheid gegeven werd, zóó zwak was hij geweest, en zóó onverwacht.

De man in zijn verlaten huis staat op en luistert.

En daarop gaan ze aandrijven. Geleidelijk, in een versnellend tempo, wordt het blauw verdrongen en stapelen de gevaarten zich op. De gongslagen volgen sneller op elkander en je man voorziet de slagen reeds die gaan komen. Hij wil zelf de leiding nemen, want hij denkt dat hij vaart en is er zich niet van bewust dat hij gevaren wordt. Als hij dan zegt '*nu* komt de slag die de toren doet instorten, ik wil het,' dan juist zwijgt de gong en door de wolken wordt een plekje blauw zichtbaar. Hij denkt 'zoo, 't valt mij nog mee. 't Had erger kunnen zijn. *Ik* had de boel doen instorten, dan was het uit geweest.' Hij weet niet dat die slag nu niet komen mocht, omdat het blauw vergeten is, omdat de indruk van het blauw uit zijn ziel is gewischt. En die slag op zich zelf is het doel niet. Het doel is het blauw *en* de slag,

het blauw als de slag verwacht wordt en de slag als men het blauw opnieuw begint op te zuigen.

De man in 't ledige huis gaat weer zitten.

En als de toeschouwer het blauw voor de tiende maal heeft gezien telkens voor een kortere spanne tijds, en denkt 'ja, nu weet ik het, 't is te doen om een voortdurende afwisseling van blauw en wolkgevaarten', *dan* komt de slag. Hij dreunt dwars door zijn lichaam en stippelt zijn huid. De man in 't stille huis wil opstaan maar kan niet. Hij is niet bang, maar verlamd door de majesteit van die ééne gongslag. Hij denkt 'dat lap je me niet meer' en maakt zich gereed om den volgende slag het hoofd te bieden, zooals je in 't circus pistoolschoten blijft verwachten omdat er één gevallen is.

Hij vergist zich, dat was *de* slag.

Als je met een blauwe lucht eindigen wil mogen er nog enkele slagen komen, maar die zijn slechts een uitsterven, een opruiming, het laatste klapwieken van een vogel. Maar heb je zelf genoeg van die blauwe lucht, dan is het uit, Amen en uit.

Hij zit daar nog als er niets meer is, geen gongslagen en geen wolkgevaarten. Zelfs geen blauwe lucht meer.

Hij sluit je boek en gaat heen, zijn hoed vergetend. Onderweg blijft hij even staan en mompelt 'was me dat een geschiedenis.' Hij keert zich nog eens om, gaat dan droomerig verder en verdwijnt aan den horizon. De spanning van het tragische heeft zijn ziel aangeraakt.

In de natuur zit het tragische in 't gebeurde zelf. In kunst zit het meer in den stijl dan in wat er gebeurt. Een haring kan tragisch geschilderd worden, al zit er aan zoo'n beest niets dat tragisch op zichzelf is. Daarentegen is het niet voldoende te zeggen 'mijn arme vader is dood' om een tragisch effect te bereiken.

In de muziek is het abstrakte van het tragische nog duidelijker. Het tragische van Schubert's *Erlkönig* wordt door Goethe's woorden niet verhoogd, al wordt er een kind in gewurfd. Integendeel, al dat gewurg leidt de aandacht af van het tragische rythme.

Zoo ook in de litteratuur, waar men echter over geen toonladders beschikt en zich met jammerlijke woorden be-

helpen moet. En daar ieder woord nu eenmaal een beeld oproept, wordt door de opeenvolging van woorden van zelf een skelet gevormd waar stijl op gesmeerd kan worden. Men kan niet schilderen zonder oppervlakte. Maar 't skelet zelf is bijzaak, want de hoogste stijlspanning kan bij 't miniemste gebeuren worden bereikt. Heel Rodin zit even volkomen in één van die handen als in 't ensemble van die zeven poorters van Kales en 't is een wonder dat hij die spanning zeven poorters lang heeft volgehouden. Nog een geluk dat er geen zeventig waren. Een zelfde standaardskelet zal dan ook door verschillende temperamenten zoo

volkomen anders besmeerd worden dat niemand onder die totaal aan elkander vreemde produkten een zelfde geraamte vermoeden zou. Hoofdzaak is dat men iets te hanteeren krijgt waar men met zelfvoldoening zijn stijldrift op botvieren kan. Daarom moest men schooljongens vrij laten in de keus van 't onderwerp en die zeven en vijftig zoo verschillende sukkelaars niet dwingen op een zelfden namiddag de Lente of de Begrafenis van Moeder te beschrijven. En zond er dan een aan zijn meester een brief waarin hij zeggen zou waarom hij 't vertikt vandaag eenig opstel te maken, waarover dan ook, dan behoorde die brief zijn opstel te zijn.

Het effect dat men bereiken wil moet kloppen met iemand's eigen gemoedstoestand. Wie zelf in een oprechte vroolijke bui is moet niet probeeren een tragischen indruk te verwekken, anders worden valsche klanken geboren die 't geheel bederven. Tenzij het vroolijke gebruikt wordt om een ernstige spanning te omlijsten. Maar dan moet die vroolijkheid iets eigenaardigs vertoonen, zooals het blauw van die lucht.

Van af den aanhef, want een boek is een lied, moet men het oog houden op het slotakkoord, waarvan iets door 't heele verhaal geweven moet worden, als het Leitmotiv door een symphonie. De lezer moet geleidelijk een gevoel van onrust over zich voelen komen, zoodat hij zijn kraag opzet en aan een paraplu denkt, terwijl de zon nog in haar volle glorie staat.

Wie het slot niet uit het oog verliest zal van zelf alle langdradigheid vermijden omdat hij zich telkens afvragen zal of ieder van zijn details wel bijdraagt tot het bereiken van zijn doel. En hij komt dan spoedig tot de ontdekking dat iedere bladzijde, iedere zin, ieder woord, ieder punt, iedere komma het doel nader brengt of op afstand houdt. Want neutraliteit bestaat niet in kunst. Wat niet volstrekt noodig is dient streng geweerd en waar het met één personage kan is een menigte overbodig.

In kunst mag niet geprobeerd worden. Probeer niet te schelden als gij niet toornig zijt, niet te schreien als uw ziel droog staat, niet te juichen zoolang gij niet vol zijt van vreugde. Men kan probeeren een brood te bakken, maar men probeert geen schepping. Men probeert ook niet te baren. Waar zwangerschap bestaat volgt het baren van zelf, ten gepasten tijde.